

УДК 159.922.7: 37.064.3

Наталія Анатоліївна ГОЛЯРДИК,
*кандидат психологічних наук, викладач кафедри педагогіки
та психології Національної академії Державної прикордонної служби
України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ КУРАТОРІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ СЕРЕД СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Статтю присвячено висвітленню психологічного змісту діяльності кураторів щодо запобігання та подолання негативної конкуренції серед студентів вищих навчальних закладів. Розкрито складові програми запобігання та подолання негативної конкуренції серед студентів. В основі програми покладено системний підхід, при якому зусилля суб'єктів навчально-виховного процесу у ВНЗ спрямовуються на досягнення конкретної мети – виявлення та вирішення проблем у міжособистісних стосунках навчальної групи ВНЗ.

Ключові слова: конкурентна поведінка, студент вищого навчального закладу, програма, негативна конкуренція, міжособистісні стосунки.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У процесі вивчення наукової літератури та думок учасників навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі (ВНЗ) нами було розроблено програму запобігання та подолання негативної конкуренції серед студентів, яка відображає сукупність методів (способів) вивчення, недопущення та вирішення проблем у студентській групі, пов'язаних із виникненням

© Голярдик Н. А.

суперництва та конфліктів серед її членів. Загальна структура програми складається з алгоритму дій куратора навчальної групи щодо запобігання та подолання негативної конкуренції у студентській групі та тренінгу для студентів “Продуктивна співпраця”. Особливості роботи куратора передбачають відповідну підготовку щодо встановлення доброзичливих, етичних та правових стосунків серед студентства. Недооцінка кураторами студентських груп важливості психологічних чинників під час організації навчально-виховного процесу у ВНЗ може негативно позначатися як на стані душевного благополуччя, так і на результатах навчання учасників навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Аналіз наукової літератури дозволив з'ясувати, що сьогодні у науково-психологічній літературі практично відсутні праці, які б були присвячені дослідженню конкурентного стилю поведінки серед студентів ВНЗ. Лише окремі аспекти цієї проблеми можна знайти у працях А. Глухової, І. Ковалю, І. Кравченко, О. Поддякова, С. Шебанової, N. S. Elliot та ін. [1; 4; 5; 8; 9; 10]. Конкурентна поведінка у студентському середовищі не була окремим предметом наукового дослідження. З поля зору вчених випали питання впливу конкуренції на поведінку і навчання студентів, відсутній соціально-психологічний аналіз понять, що характеризують генезис, психологічний зміст і суперечливу природу конкуренції у студентському середовищі.

Результати теоретичного й емпіричного вивчення конкурентної поведінки серед студентів ВНЗ свідчать про те, що конкуренція є характерним явищем для студентського довкілля. Проте, через низку обставин вона може набувати деструктивного спрямування й негативно позначатися на стосунках і навчанні студентів. Звідси виникає потреба в розробці програми запобігання та подолання негативної конкуренції серед студентів. Отже, **метою цієї статті** є розкриття психологічного змісту діяльності кураторів щодо запобігання та подолання негативної конкуренції серед студентів вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами аналізу, співставлення, порівняння та узагальнення наукової літератури з

проблемних питань, пов'язаних із впливом на особистісну взаємодією членів навчальної групи, а також емпіричного вивчення проблеми, ми розробили Програму запобігання та подолання негативної конкуренції серед студентів, яка відображає сукупність методів (способів) вивчення, недопущення та вирішення проблем у студентській групі, пов'язаних із виникненням суперництва і конфліктів серед її членів.

Загальна структура програми складається з алгоритму дій куратора навчальної групи щодо запобігання та подолання негативної конкуренції в студентській групі та тренінгу для студентів “Продуктивна співпраця”, яка зображена на рисунку.

В основі цієї програми покладено системний підхід, при якому зусилля суб'єктів навчально-виховного процесу у ВНЗ спрямовуються на досягнення конкретної мети – виявлення та вирішення проблем у міжособистісних стосунках студентської навчальної групи й розвиток продуктивної співпраці між студентами.

Досягнення такої мети забезпечується вирішенням низки завдань: вивчення морально-психологічного клімату в студентській групі; виявлення випадків негативної конкуренції серед студентів; виявлення суб'єктів негативної конкурентної поведінки; проведення комплексу виховних заходів щодо запобігання та подолання негативної конкуренції серед студентів.

Як свідчить практика, активізація діяльності кураторів навчальних груп щодо запобігання та подолання негативних виявів конкурентної поведінки серед студентів потребує покращити підготовку кураторів з цих питань та “озброїти” їх відповідними знаннями.

У процесі вивчення наукової літератури та думок учасників навчально-виховного процесу у ВНЗ нами розроблено алгоритм дій куратора навчальної групи щодо запобігання та подолання негативної конкуренції в студентській групі. Розроблено цей алгоритм таким чином, щоб дати куратору чітке уявлення про його роль, місце та завдання у процесі вирішення проблем, пов'язаних із запобіганням і подоланням негативних виявів конкурентної поведінки серед студентів. На нашу думку, запропонований алгоритм надасть куратору можливість своєчасно визначати характер особистісної взаємодії у

студентській групі й активно проводити навчально-виховну роботу з суб'єктами негативної конкурентної поведінки: здійснювати психологічний, груповий та адміністративний впливи на опонентів з метою запобігання та подолання негативних виявів конкурентної поведінки серед студентів.

Складові програми запобігання та подолання негативної конкуренції серед студентів

Згідно з розробленим алгоритмом куратор повинен послідовно вирішити низку завдань:

1. Визначення характеру особистісної взаємодії у студентській групі (морально-психологічний клімат у студентській групі; потенційні (реальні) суперники серед студентів; характер поведінки конкуруючих сторін (конструктивний, деструктивний); оцінка своїх можливостей щодо подолання негативних виявів конкурентної поведінки серед студентів (помічник, суддя, координатор); перелік заходів, які доцільно провести з суб'єктами негативної конкурентної поведінки тощо).

2. Просвітницька робота щодо запобігання негативної конкуренції серед студентів (проведення групових бесід, присвячених запобіганню негативної конкуренції; організація та проведення тренінгу “Продуктивна співпраця”; проведення заходів, спрямованих на підтримку інтелектуальної конкуренції (конкурси студентських робіт, олімпіади тощо).

3. Виховна робота з суб'єктами негативної конкурентної поведінки (здійснити психологічний вплив на суб'єктів негативної конкурентної поведінки; організувати груповий та адміністративний вплив на опонентів, які не бажають йти на компроміс; проаналізувати результативність своїх дій щодо запобігання та подолання негативних виявів конкурентної поведінки серед студентів).

Під час вирішення визначених завдань куратору потрібно використовувати психологічні прийоми, методи та техніки роботи з людьми. При цьому куратор повинен володіти необхідними якостями, навичками й уміннями: психологічною стійкістю, комунікативним потенціалом, певними характеристиками інтелекту, креативністю і спеціальними навичками психологічної роботи з різними типами особистостей у студентській групі, які схильні до конкурентної поведінки.

Щодо психологічних особливостей роботи куратора, то повинен здійснюватись психологічний супровід з його сторони, проводиться індивідуально-консультативна робота. Також повинно здійснюватись формування вмінь студентів до об'єктивного сприймання та аналізу конфліктогенів; оптимізації конфліктної ситуації, її попередження на

початкових стадіях; особливості здійснення корекції емоції в ситуації конфлікту; розуміння відповідальності за конфліктну поведінку та її наслідки; розвиток умінь ситуативного управління конфліктом та особливості формування навичок саморегуляції (постконфліктних емоційних станів) тощо.

На нашу думку, активізація діяльності кураторів студентських груп щодо запобігання та подолання негативних виявів конкурентної поведінки серед студентів буде суттєво сприяти створенню у студентській групі здорового морально-психологічного клімату.

Для підвищення психологічної готовності студентів до конструктивних дій під час виникнення ситуацій суперництва з одногрупниками нами розроблено тренінг “Продуктивна співпраця”. В основу тренінгу було покладено розробки В. Большакова, І. Вачкова, В. Лефтерова, Л. Мороз, С. Шебанової та ін. [2; 3; 6; 7; 9].

На нашу думку, такий тренінг надасть можливість студентам отримати цінний досвід групової роботи, який потім перенесеться на реальний світ. Студенти мають можливість отримати зворотний зв'язок і підтримку від інших членів, які мають схожі проблеми та досвід їх вирішення; у групі можна бути не тільки учасником подій, а й глядачем. Спостерігаючи зі сторони за процесами групових відносин, студент ідентифікує себе з активними учасниками, використовує результати даних спостережень при оцінці особистісних емоцій та вчинків; група може сприяти особистісному зростанню, оскільки в ній студент змушений займатися самодослідженням та інтроспекцією. При цьому кожна його спроба самовизначення викликає позитивну реакцію інших членів групи і, відповідно, підвищує самооцінку особистості.

Основною метою тренінгу “Продуктивна співпраця” є формування у студентів психологічної готовності до ефективної взаємодії з одногрупниками. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

оволодіння знаннями продуктивної комунікації та набуття навичок ефективної взаємодії та спілкування у студентській групі;

розвиток здатності адекватного та повного самопізнання себе й пізнання свого оточення;

навчання студентів індивідуалізованих прийомів міжособистісного спілкування;

розвиток взаємної підтримки, довіри, вміння ефективно використовувати стилі поведінки в ситуації суперництва.

Заняття проводяться один-два рази на тиждень, у ті дні, коли найбільша кількість студентів має вільний час.

Перший етап є організаційним і складається з одного-двох занять. Його мета – введення учасників у ситуацію тренінгової роботи, створення почуття єдності, атмосфери відкритості та довіри у групі, ознайомлення з принципами роботи групи й засвоєння ігрового стилю спілкування.

На першому занятті керівник проводить вступну бесіду, у якій має повідомити про основні принципи роботи й форми поведінки учасників групи. Він вказує, що прийняття членами групи принципів її роботи – надзвичайно важлива умова створення належного психологічного мікроклімату, важливого для самопізнання й пізнання іншої людини.

Далі керівник наголошує на необхідності дотримання правила “тут і тепер”, добровільності, сприйманні себе й інших такими, якими вони є. При цьому власні якості мають оцінюватися самостійно на основі одержаної у групі інформації. Керівник застерігає учасників від швидких, необґрунтованих висновків, рекомендує уникати оцінних суджень з використанням моральних і соціальних критеріїв. Розмова у межах тренінгової групи ведеться лише в плані дослідження психологічних явищ, що стосуються продуктивної комунікації та взаємодії. Керівник пояснює психологічні терміни, які використовуються у тренінгу; пропонує максимально виявляти у групі власні емоційні стани та не критикувати свої почуття; заохочує учасників до виявлення почуттів.

Під час заняття ставляться також вимоги не обговорювати групові події поза заняттями з іншими людьми; визнавати й запроваджувати у тренінговій групі щирість і чуйність у взаєминах; виключати міркування філософського, політичного й суто теоретичного плану. Також у групі не допускаються вияви критики та грубощів. Близькою

до критики є така зворотна форма зв'язку, як конфронтація. Кожен учасник групи має право відмовитися від тієї чи іншої пропозиції до дії в групі, цінується невимушена поведінка, небажана категоризація групового матеріалу за принципом “добре – погано”. Ситуації з минулого життя бажано “змальовувати” не лише усно, а й моделювати за допомогою учасників тренінгової групи, оскільки найбільш цінним для аналізу матеріалом є дії, вчинки, які щойно відбулися у ситуації “тут і тепер”. Робота у тренінговій групі пов'язана з певними емоційними навантаженнями, про що керівник попереджає студентів заздалегідь. Учасників повідомляють також про нетрадиційний характер керівництва групою, при якому немає жорсткої регламентації поведінки та формального управління. Керівник бере участь в усіх процедурах тренінгу. На нього також поширюються основні групові норми взаємодії. Студентам необхідно навчитися у процесі занять дивитися на своїх одноклассників й на самих себе ніби збоку, набуті “об'єктивного” погляду на ті психологічні якості, які є насправді у кожного з них, без кваліфікації їх на погані та хороші.

У тренінговій групі спершу з'ясовується той арсенал психологічних засобів, яким кожний з членів групи володіє у спілкуванні, і те, як він сприймається іншими людьми. Завдяки зворотному зв'язку (на емоційно-чуттєвому рівні) відкривається можливість кожному учасникові групи оцінити свої якості й потенційні можливості у спілкуванні. Інформацію, одержану в групі, важливо осмислювати, аби дійти висновку, на які якості у процесі спілкування бажано спиратись як на сильні, а яких позбутися.

У групі постійно моделюються різні ситуації й випробуються нові форми поведінки. У житті студентської групи вони можуть бути досить проблемними, у групі ризик знімається тим, що суб'єкт сприймається таким, яким є, без позитивної чи негативної оцінки.

Згідно з принципами групової роботи кожен може відмовитися від якоїсь вправи, якщо відчує, що йому важко її виконати. Водночас треба пам'ятати, що бар'єри – це ознака опорів, які потрібно долати. Саме тому членам групи пропонується переборювати власні опори й бути активними.

Керівник тренінгу повинен своєю поведінкою у тренінговій групі представляти ідеальну модель члена групи, тобто він має підкорятися певним спільним з членами групи вимогам: зворотний зв'язок, конфронтація, уміння ставити запитання, установлення взаємного зв'язку, співпереживання, пізнавальна обробка досвіду, уміння сприймати людину такою, якою вона є.

Зворотний зв'язок має стосуватися тих властивостей особистості суб'єкта, які він спроможний змінити. Під час роботи тренінгової групи бажано говорити іншому членові групи про те, як емоційно сприймається контакт з ним, які почуття викликає його поведінка. Таким чином, студентів необхідно навчати розуміння того, що відбувається не лише у групі, а й у них самих у процесі роботи. Це сприяє глибокому самодослідженню й самопізнанню. Саме тому необхідно привчати членів групи бути активними учасниками групового процесу, а не його спостерігачами. Активно слухати – означає бути уважним до інших людей у процесі міжособистісного спілкування. Це означає врахування жестів, міміки, змін інтонацій голосу, виразу обличчя, вловлювання психологічного й семантичного підтексту, інтуїтивне відчуття того, про що людина не може або не хоче сказати.

Під час тренінгової роботи студенти мають змогу усвідомити причини, які заважають їм продуктивно взаємодіяти та провокують виникнення конфліктних ситуацій. Такими причинами є: егоїзм, одержимість, неухважність, невміння слухати, невірне сприйняття, надмірна заклопотаність, неадекватна оцінка партнера, невміння поставити себе на його місце, відсутність здатності до співпереживання тощо.

Щодо другого етапу групової роботи зі студентами, то він є етапом формування у студентів психологічної готовності до ефективної взаємодії з одногрупниками. Його мета – набуття студентами навичок ефективної взаємодії і спілкування у групі, ознайомлення з оптимальними способами вирішення ситуацій суперництва. Методичний арсенал складають групова дискусія, рольова гра, психодрама, методи невербальної взаємодії. Цей етап є основним у роботі тренінгової групи і складається з трьох занять. На заняттях керівник повинен, насамперед, звернути увагу на типові форми поведінки студентів як учасників

тренінгу. Це стає первинним підґрунтям для формування гіпотез про структурні особливості “Я” та передумови труднощів спілкування. Змістова сторона динаміки групового процесу визначається, з одного боку, характером проблем у міжособистісній взаємодії учасників тренінгу, а з іншого – результатами психодіагностики, яка структурує прийоми та реакції керівника тренінгу. Його завдання полягає у тому, щоб каталізувати продуктивну міжособистісну взаємодію студентів, акцентувати їхню увагу на можливих ситуаціях суперництва та спрямувати його в конструктивне русло (інтелектуальне суперництво) і запобігти виникненню негативної конкуренції.

На початку кожного заняття керівник тренінгу організовує процес обміну студентами думками про попереднє заняття, про своє самопочуття після нього. Вербальний спосіб ознайомлення з особистісною проблематикою на початкових етапах буває досить складним. Окремі члени тренінгової групи іноді не відчують у собі спроможності до щирої, відкритої поведінки. Їм на допомогу має прийти організатор тренінгу, який може делікатно посприяти саморозкриттю члена групи.

Третій етап є завершальним у роботі тренінгової групи і має за мету узагальнити напрацьований у групі досвід. Він включає одне-два заняття, на яких учасники тренінгу обговорюють ті зміни, які сталися в їхній навчальній групі, діляться отриманим досвідом. Основними прийомами роботи є керована дискусія. На цьому етапі група концентрує увагу на вмінні усвідомлювати свої почуття, контролювати поведінку в ситуаціях негативної конкуренції і знаходити ефективні шляхи для продуктивної співпраці.

Варто зазначити, що обговорення змін у поведінці членів тренінгової групи є важливим і для самого ведучого групи. Ним аналізується проведена робота з організації групової роботи зі студентами. Самі ж учасники тренінгу концентрують увагу на змінах морально-психологічного клімату в навчальній групі. За необхідності керівник тренінгу організовує групову дискусію, семінар або лекційне заняття, під час яких, на основі одержаного групою досвіду, він повинен розширити уявлення студентів про особливості особистісної взаємодії, забезпе-

чити їх теоретичними знаннями про психологію групи та шляхи продуктивної співпраці членів групи.

І на завершення роботи тренінгу “Продуктивна співпраця” його керівник організує обговорення з членами групи своїх вражень, свого самопочуття і, загалом, усієї роботи у групі. За необхідності керівник після завершення роботи тренінгової групи проводить з деякими її членами індивідуальне консультування. Це, у першу чергу, стосується тих студентів, які під час тренінгу не виявляли активності, пропускали заняття, виявляли недовіру та невдоволення.

Виявивши студентів, які є ініціаторами негативної конкурентної поведінки у групі, проте не бажають змінювати цю ситуацію, куратор організовує з ними виховну роботу: здійснює психологічний вплив на суб'єктів негативної конкурентної поведінки; організовує груповий та адміністративний вплив на опонентів, які не бажають йти на компроміс.

Висновки. Потрібно зазначити, що вивчення, недопущення та вирішення проблем у студентській групі, пов'язаних із виникненням суперництва та конфліктів серед її членів, не може обмежуватися тільки одноразовими заходами, наприклад, лише виявленням ініціаторів негативної конкуренції та проведенням з ними відповідних виховних заходів. Таку роботу необхідно проводити систематично, диференційовано, залучаючи до неї не тільки кураторів студентських груп та деканат, а й студентський актив і викладачів.

На жаль, обсяг статті не дозволяє нам подати результати нашого дослідження більш широко. На нашу думку, перспективними напрямками дослідження проблеми суперництва серед студентів ВНЗ є розробка практичних рекомендацій викладачам ВНЗ щодо використання програми запобігання та подолання негативної конкуренції серед студентів вищих навчальних закладів.

Список використаної літератури

1. Глухова А. В. Конфликты в студенческой среде: проблемы диагностики и урегулирования / А. В. Глухова, Е. Ю. Красова // Вестник ВГУ. Серия : Гуманитарные науки. – 2003. – № 2. – С. 48–65.

2. Большаков В. Ю. Психотренинг: Социодинамика, игры, упражнения / В. Ю. Большаков. – СПб. : Социально-психологический центр, 1996. – 384 с.
3. Вачков И. В. Психология тренинговой работы: Содержательные, организационные и методические аспекты ведения тренинговой группы / И. В. Вачков. – М. : Эксмо, 2007. – 416 с.
4. Коваль І. М. Психологічні особливості конфліктів у процесі спільної учбової діяльності студентів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / І. М. Коваль. – К., 2003. – 192 с.
5. Кравченко І. В. Здоровий моральний клімат – основа життєдіяльності навчально-виховної групи / І. В. Кравченко // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2002. – № 6. – С. 52–57.
6. Лефтеров В. О. Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ : монографія / В. О. Лефтеров. – Донецьк : ДЮІ, 2008. – Т. 2. – 286 с.
7. Мороз Л. І. Основи професійно-психологічного тренінгу (у запитаннях та відповідях) : навч. посібник / Л. І. Мороз. – К. : КЮІ МВС, 2004. – 112 с.
8. Поддяков А. Н. Психология конкуренции в обучении / А. Н. Поддяков. – М. : Высшая Школа Экономики, 2006. – 232 с.
9. Шебанова С. Г. Профілактика та корекція агресивної поведінки студентів засобами тренінгу спілкування : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / С. Г. Шебанова. – К., 2000. – 183 с.
10. Elliot N. S. Education Psychology: Effective Teaching, Effective Learning, Third Edition, Mc Grow-Hill Higher Education, the USA, 2000. – 631 p.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Волобуєва О. Ф.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2015.

Голярдък Н. А. Психологическое содержание деятельности кураторов относительно предотвращения и преодоления негативной конкуренции среди студентов высших учебных заведений

Статью посвящено раскрытию психологического содержания деятельности кураторов относительно предотвращения и преодоления негативной конкуренции среди студентов высших учебных заведений. Раскрыты составляющие программы предотвращения и преодоления негативной конкуренции среди студентов. В основу программы положен системный подход, при котором усилия субъектов учебно-воспитательного процесса в ВУЗе направлены на достижение

конкретной цели – выявления и решение проблем в межличностных отношениях учебной группы ВУЗа.

Ключевые слова: конкурентное поведение, студент высшего учебного заведения, программа, негативная конкуренция, межличностные отношения.

Goliardyk N. A. Psychological content of activity of curators connected with the prevention and overcoming of negative competition among the students of higher educational institutions

The article is dedicated to the enlightening of psychological content of activity of curators connected with the prevention and overcoming of negative competition among the students of higher educational institution. The components of the program of prevention and overcoming of negative competition among the students are revealed. The basis of the program is done by the systemic approach when the efforts of the subjects of educational and upbringing process are directed to the achievement of concrete aim, i.e. the detection and the solution of problems of interpersonal relationships of educational group in higher educational establishment. General structure of the program is composed of the algorithm of activities of curator of educational group connected with the prevention and overcoming of negative competition in the students' group and training for students "Productive cooperation". Speaking about algorithm we must admit that it reflects the unity of activities of curator of students' group and rules directed on the prevention and overcoming of negative competence among students. It is worked out in such a way that it can give a curator an exact idea about his role, place and task in the process of solutions of problems connected with the prevention and overcoming of negative reflections of rival behaviour among the students. To our opinion the proposed algorithm will give a curator a possibility to determine in time the character of personal interaction in students' group and actively do educational and upbringing work with the subjects of competitive behaviour, make psychological, group and administrative impact on the opponents with the aim of prevention and overcoming of negative reflections of rival behaviour of students.

Training “Productive cooperation” was worked out by us with the aim of increasing of psychological readiness of students for the constructive activities when the situations of competition appear. The main aim of training is the formation of students psychological readiness for the effective interaction with groupmates.

The achievement of this aim means the decision of such problems as gaining knowledge of productive communication and getting skills of effective interaction and communication in students group, the development of ability of adequate and full self-learning, teaching students individualized ways of interpersonal communication, the development of mutual support, trust and ability to use effectively styles of behaviour in situation of rivalry.

Keywords: *competitive behaviour, student of higher educational institution, program, negative competition, interpersonal relationships.*